

« بسم الله الرحمن الرحيم »

دانشگاه حکیم سبزواری

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد (علوم قرآن و حدیث)

بررسی سندی ودلالی حدیث «سلسلة الذهب»

استاد راهنما:

دکتر احمد فغانی

استاد مشاور:

دکتر حسن صادقی سمرجانی

نگارش:

مصطفی رحیمی

مهر ۱۳۹۲

تقدیم :

به بانوی هر دو جهان، امّ الائمه، حضرت فاطمه زهرا (سلام الله علیها) و همچنین به فرزند بزرگوارشان، حضرت ثامن الائمه، علی بن موسی الرضا (علیه السلام)، باشد که قبول افتد و ما را مشمول دعای مستجاب خویش قرار داده و به فرموده ایشان؛ همه ما شیعیان را در قبر، محشر و میزان دستگیری نمایند. ان شاء الله

تقدیر نامه :

من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق :

سپاس از همه کسانی که به ما آموختند تا به معنای واقعی اندیشیدن برسیم؛ از اساتیدی که در کلاس درس شان علم، انسانیت را هجی می کنیم. کلاس های درس استاد معماری که سنگ صبور تحصیلی دانشجویان بودند و تواضع علمی شان زبانزد همه بود، استاد محمدی خرم آبادی، جدی و منظم و سعی بر آموختن آنچه که با جان آموخته بودند، استاد فلاح پور که تمام همشان بر این بود که دانشجویان باسواد تربیت کنند، استاد ارشادی نیا و دکتر صیانتی که دلسوزانه دانشجویان را به موفقیت و آینده روشن، نوید می دادند. تشکر ویژه از دکتر فغانی که همواره یاری گر بنده بودند و دکتر صادقی سمرجانی که با زحمات بی دریغشان راهگشا بودند. با تشکر و سپاس از خانواده ام؛ پدر و مادر بزرگوار و همسر مهربانم؛ به خاطر تشویق ها یش، که پیام آور روزهای روشن است. در آخر سپاس از همه کسانی که مرا در نوشتن این رساله راهنمایی و کمک نمودند .

فرم چکیده‌ی پایان‌نامه‌ی دوره‌ی تحصیلات تکمیلی
دفتر مدیریت تحصیلات تکمیلی

نام خانوادگی دانشجو : رحیمی	نام : مصطفی	شماره دانشجویی : ۹۰۲۳۲۳۱۰۵۳
استاد راهنما : دکتر احمد فغانی	استاد مشاور: دکتر حسن صادقی سمرجانی	
دانشکده : الهیات و معارف اسلامی	رشته : الهیات	گرایش : علوم قرآن و حدیث
مقطع : کارشناسی ارشد	تاریخ دفاع : ۱۳۹۲/۷/۱۵	تعداد صفحات : ۱۱۰ صفحه

عنوان پایان‌نامه : « بررسی سندی و دلالتی حدیث سلسله‌الذهب »

کلیدواژه‌ها: حدیث، سند، سلسله‌الذهب، امام رضا(علیه السلام)، توحید .

چکیده

این پروژه با عنوان «بررسی سندی و دلالتی حدیث سلسله‌الذهب» در سه فصل نگارش یافته است. قبل از فصول، کلیات و روش تحقیق آورده شده که شامل بیان مسأله، پیشینه تحقیق، سؤالات و فرضیات تحقیق و ... می باشد .

یکی از عالی ترین احادیث رسیده از اهل بیت(علیهم السلام) که دارای ژرف ترین معانی دینی است؛ حدیث قدسی «سلسله‌الذهب» است که در سفر حضرت رضا(علیه السلام) از مدینه به مرو، در شهر نیشابور بیان شد. آنچه باعث صدور این حدیث از طرف امام در آن برهه زمانی و مکانی شد، بستر موجود آن زمان در زمینه سیاسی، اجتماعی و فرهنگی می باشد. در آن زمان جامعه اسلامی به لحاظ سیاسی، دچار خفقان بود، ظلم خلفای عباسی به مردم بویژه علویان و تزویر و دیانت سیاسی آنها، مشکلات فراوانی ایجاد نموده و ضعف و تزلزل داخلی در حکومت از طرف دیگر، مزید بر علت بود.

علویان که داعیه دار حکومت بودند، در گوشه و کنار جهان دست به قیام هایی زدند که برخی از آنها موفق و برخی شکست خوردند. هدف آنها برگرداندن حکومت به راه و روش پیامبر(صلی الله علیه وآله وسلم) و مکتب اصیل اسلام بود. در مسائل فرهنگی نیز با توجه به نهضت ترجمه و ورود بیگانگان به ممالک اسلامی، برگزاری جلسات علمی و مناظره بین ارباب ادیان مختلف، ضمن در پی داشتن آثار سوء فرهنگی، به بالندگی و رشد فرهنگ جامعه اسلامی کمک فراوان نمود که امام رضا(علیه السلام) با حضور در این جلسات و مناظره ها از حریم اسلام و تشیع دفاع می نمود.

در این حدیث شریف، به سه اصل مهم اعتقادی (توحید، نبوت و امامت) اشاره شده است. امام این حدیث را در جمع مردمی که در گذشته نه چندان دور گرفتار شرک و آتش پرستی بوده اند، بیان فرمودند، پس توحید ضروری ترین هدیه برای آنهاست. پیام حدیث بیانگر نظام و فلسفه سیاسی اسلام و تداوم حرکت غدیر و عاشورا است. محور کلام در این حدیث، «توحید» است، به شرط آنکه از دریچه «ولایت» بدان نگریسته شود، چون امامت تداوم نبوت و حافظ توحید و احیاگر اسلام است لذا امنیت دنیا و عقبی به توحید و ولایت پذیری وابسته است.

امضای استاد راهنما

« فهرست مطالب »

مقدمه	۱
۱- فصل اول : سیری در زندگینامه سیاسی امام رضا (علیه السلام)	۷
۱-۱- بخش اول: از ولادت تا شهادت امام رضا (علیه السلام)	۸
۱-۱-۱- نام، لقب و کینه	۸
۱-۱-۲- پدر و مادر	۹
۱-۱-۳- تولد، همسر و فرزندان امام رضا(علیه السلام)	۹
- تولد	۹
- همسر	۱۰
- فرزند	۱۰
۱-۱-۴- امامت حضرت رضا (علیه السلام)	۱۱
۱-۱-۵- شهادت امام رضا (علیه السلام)	۱۲
۲-۱- بخش دوم: زندگانی سیاسی امام رضا (علیه السلام)	۱۴
۱-۲-۱- شرائط سیاسی عصر امام رضا (علیه السلام)	۱۴
۱-۲-۲- زمامداران هم عصر امامت امام رضا(علیه السلام)	۱۵
۱-۲-۳- مرگ هارون و پیامد آن	۱۶
۱-۲-۴- زمامداری مأمون و دیانت سیاسی او	۱۷
۱-۲-۵- مبانی و خط مشی سیاسی امام(علیه السلام) در برابر حکومت	۲۰
۳-۱- بخش سوم: اوضاع علویان در زمان امام رضا(علیه السلام)	۲۲
۱-۳-۱- دورنمایی از رابطه علویان و عباسیان	۲۲

- ۱-۳-۲- بیم عباسیان از علویان..... ۲۳
- ۱-۳-۳- سیاست ضد علوی عباسیان..... ۲۴
- ۱-۳-۴- مقابله علویان با عباسیان..... ۲۷
- ۱-۳-۵- خیزش علویان و عوامل استمرار و تداوم آن ها..... ۲۸
- ۱-۴-۴- بخش چهارم: وضعیت فرهنگی و جریان های فکری هم عصر با امام رضا(علیه السلام)..... ۳۱
- ۱-۴-۱- شرایط فرهنگی آغاز امامت امام رضا(علیه السلام)..... ۳۱
- ۱-۴-۲- تهدیدات فرهنگی و عقیدتی..... ۳۳
- ۱-۴-۳- اندیشه بیگانگان در عصر رضوی و نقش امام(علیه السلام) در برخورد با آن ها..... ۳۴
- ۱-۴-۴- مواجهه امام رضا(علیه السلام) با جریان های کلامی..... ۳۴
- ۱-۴-۵- مناظره و بحث آزاد در عصر امام رضا(علیه السلام)..... ۳۶
- اهداف مأمون از تشکیل مناظرات ۳۷
- ۲- فصل دوم: بررسی متن و سند حدیث سلسله الذهب در کتب روایی و علم رجال..... ۳۸
- ۲-۱- بخش اول: متن حدیث در کتب روایی شیعه ۳۹
- ۲-۱-۱- علت نام گذاری این حدیث به «سلسله الذهب» ۳۹
- ۲-۱-۲- بررسی سلسله الذهب در کتب شیعه..... ۴۰
- ۲-۱-۳- بررسی متن حدیث..... ۴۱
- ۲-۲- بخش دوم: سلسله الذهب به روایت اهل سنت..... ۴۸
- ۲-۲-۱- بررسی حدیث در منابع اهل سنت..... ۴۸
- ۲-۳- بخش سوم: جایگاه و اعتبار « حدیث سلسله الذهب »..... ۵۱
- ۲-۳-۱- جایگاه سلسله الذهب در علم درایه..... ۵۱

- ۲-۳-۲- اعتبار حدیث سلسله الذهب..... ۵۲
- ۲-۴- بخش چهارم: بررسی رجالی سند حدیث سلسله الذهب..... ۵۵
- ۲-۴-۱- تعریف اصطلاحات..... ۵۵
- ۲-۴-۲- بررسی رجالی سند حدیث..... ۵۷
- شرح و ارزیابی سند حدیث ۵۷
 - شرح و ارزیابی سند حدیث ۵۹
 - شرح و ارزیابی سند حدیث ۶۰
 - شرح و ارزیابی سند حدیث ۶۱
 - شرح و ارزیابی سند حدیث ۶۲
- ۳- فصل سوم: بررسی دلایل صدور حدیث سلسله الذهب (از طرف امام رضا (علیه السلام))..... ۶۳
- ۳-۱- بخش اول: ۶۴
- ۳-۱-۱- جستاری درباره شعاع حضور امام رضا (علیه السلام) در نیشابور ۶۴
- ۳-۱-۲- چرایی طرح حدیث سلسله الذهب..... ۶۷
- ۳-۲- بخش دوم: پیام حدیث سلسله الذهب..... ۶۸
- ۳-۲-۱- تأملی در معنای حدیث..... ۶۸
- ۳-۲-۲- پیام حدیث؛ تبیین فلسفه سیاسی اسلام..... ۶۹
- جمع بندی پیام ها..... ۷۱
- ۳-۳- بخش سوم: حصن امن الهی با شرط تمسک به ولایت..... ۷۲
- ۳-۳-۱- حصن امن الهی با شرط تمسک به ولایت..... ۷۲
- ۳-۳-۲- ولایت شرط وصول به توحید..... ۷۴
- ۳-۴- بخش چهارم: معنای توحید در قرآن..... ۷۸

۷۸	۳-۴-۱- بررسی لغوی واصطلاحی.....
۷۹	۳-۴-۲- «توحید» در آیات قرآن و احادیث.....
۷۹	- «توحید» در آیات قرآن.....
۸۰	- «توحید» در احادیث.....
۸۰	۳-۴-۳- مفاهیم قرآنی توحید.....
۸۱	۳-۴-۴- رابطه نبوت و توحید.....
۸۲	۳-۴-۵- گواهی فرشتگان بر توحید.....
۸۲	۳-۴-۶- مراتب و زمینه های توحید.....
۸۲	• مراتب توحید.....
۸۵	• زمینه های توحید.....
۸۷	۳-۴-۷- آثار و موانع توحید.....
۸۷	• آثار توحید.....
۸۹	• موانع توحید.....
۹۱	نتیجه.....
۹۳	فهرست منابع و مآخذ.....
۱۰۴	چکیده انگلیسی.....

مقدمه

بیان موضوع (مسئله):

قرآن مجید، به عنوان والاترین منبع هدایت و سعادت برای انسان، بویژه یک مسلمان است و احادیث امامان معصوم (علیهم السلام) در فهم قرآن، اصلی ترین راه به شمار می آیند و زلال معارف حدیثی، از صدر اسلام تا اکنون، انسان های تشنه راسیراب ساخته است، به نظر می آید که پرداختن جدی به مفاد و محتوای حدیث، متوقف بر حصول اطمینان از صدور آن از معصوم (علیهم السلام) است تا بتوان مقصود را به جد به آنان نسبت داد، لذا مسئله تحقیق حاضر، بررسی دلیل و سبب صدور حدیث و اعتبار رجالی آن می باشد. از این رو، بر نویسندگان و محققان لازم است که روایات را از ابعاد گوناگون، مورد تحقیق و کنکاش قرار داده و زوایای ناشناخته آنها را برای همه روشن سازند.

یکی از عالی ترین احادیث رسیده از اهل بیت (علیهم السلام) که دارای ژرف ترین معانی دینی است؛ «حدیث سلسله الذهب» است و آن به معنای سخن زنجیره طلائی است و به حدیثی گفته می شود که تمام راویان آن از امامان معصوم (علیهم السلام) باشند. یعنی این که امام معصوم مانند موسی بن جعفر (علیه السلام) روایتی را از پدر خود امام صادق (علیه السلام) نقل کند و او از پدرش تا این که به حضرت علی (علیه السلام) یا پیامبر (صلی الله علیه و آله وسلم) برسد، مانند این است که یک زنجیره طلائی را تشکیل می دهند، به همین خاطر «حدیث سلسله الذهب» گفته می شود.

حدیث سلسله الذهب در منابع روایی و تاریخی قدیم، مانند: «توحید صدوق، عیون اخبار الرضا، امالی شیخ مفید، تاریخ نیشابور، فصول المهمة ابن صباغ مالکی، کشف الغمة اربلی، ربیع الابرار زمخشری، التدوین رافعی قزوینی» و منابع متأخری چون: «بحار الانوار مجلسی، کنز العمال متقی هندی» نقل شده است. در این حدیث، با توجه به فشرده بودن و کوتاهی متن، ملاحظات و ریزنگری های زیادی هویدا است، و امام (علیه السلام) در جمع مردمی این حدیث را بیان فرمودند که

در گذشته نه چندان دور، گرفتار شرک و آتش پرستی بوده‌اند، پس توحید، ضروری‌ترین هدیه برای آنان است. امام رضا(علیه السلام) در صدد معرفی اهداف واقعی ولایت معصومین(علیهم السلام) بر جامعه و نیز شناساندن آن به مسلمانان بوده‌اند و آنچه باعث شد تا امام این حدیث را بیان نمایند، ذیل حدیث بود که؛ بیانگر نظام و فلسفه سیاسی اسلام و تداوم حرکت غدیر و عاشورا است. مقصود از بیان جمله «بَشْرُوطِهَا وَ أَنَا مِنْ شُرُوطِهَا» سه اصل مهم اعتقادی به عنوان راه رستگاری است، که امام(علیه السلام) آنها را به صورت صریح بیان کرده‌اند: ۱- توحید ۲- نبوت ۳- اعتقاد به امامت معصومین برای رسیدن به توحید. این سه مقوله به عنوان زنجیره ای است که برای رسیدن به حلقه دیگر، و بدون وجود هر یک از حلقه‌ها، انحراف و گمراهی پیش می‌آید.

ضرورت انجام و کاربرد نتایج تحقیق :

باتوجه به اینکه احادیث ائمه اطهار(علیهم السلام) در فهم قرآن، اصلی‌ترین کلید و مطمئن‌ترین راه به شمار می‌آیند، و بعد از قرآن، منبع جوشان معارفند، به همین جهت اقتضا می‌کند احادیث از زوایای گوناگون، مورد تحقیق قرار گرفته تا ابعاد ناشناخته آنها، بر همگان روشن گردد.

با عنایت به این که در رابطه با موضوع مورد بحث، پژوهشی منسجم که شامل بررسی سندی و دلالی باشد، صورت نگرفته، و باتوجه به جایگاه امامت در اسلام، و اهمیت فراوان «حدیث سلسله الذهب» در تبیین فلسفه سیاسی اسلام، که بیانگر سه اصل اعتقادی(توحید، نبوت، امامت) است، می‌خواهیم بدانیم چه حکمت و فلسفه ای داشته که امام(علیه السلام) در آن برهه زمانی و آن موقعیت مکانی چنین حدیثی را بیان فرمودند؟ نگارنده بر آن است تا ضمن پژوهش پیرامون این مسئله، آن را برای علاقه‌مندان به علوم اسلامی به ویژه دانشجویان الهیات(علوم قرآن و حدیث)، برجسته و بارزتر نماید، تا با بررسی و کنکاش پیرامون سندها دلایل صدور(سبب صدور) آن، زمینه برای خوشه چیدن از این خرمن معرفت فراهم گردد.

سابقه تاریخی (نظری و تجربی) موضوع تحقیق :

با بررسی و تحقیق های انجام شده، این نتیجه به عمل آمد که کتب و مقالاتی چند در زمینه امام رضا(علیه السلام) و «حدیث سلسله الذهب» وجود دارند که به برخی از آنها اشاره می‌شود:

کتب: زندگی سیاسی هشتمین امام^۱. پیشوای مهرسیری در زندگی امام هشتم (علیه السلام)^۲.
زندگانی امام رضا (علیه السلام)^۳. امام علی بن موسی الرضا (علیه السلام) منادی توحید و امامت^۴.

مقالات: سلسله الذهب به روایت اهل سنت^۵. بررسی حدیث «سلسله الذهب»^۶.

پایان نامه: امامت از دیدگاه امام رضا (علیه السلام)، موسوی، محسن، مقطع دکترا. بررسی و
تحلیل سیره فرهنگی و سیاسی امام رضا (علیه السلام). حسنی، رضا، مقطع کارشناسی ارشد.

در منابع ذکر شده، تنها به بخشی از موضوع این پایان نامه پرداخته و یا حتی به آن مسئله ورود
پیدا نکرده است، مثلاً راویانی که این حدیث را بعد از حضرت رضا (علیه السلام) نقل کرده اند، هرگز
به لحاظ علم رجال مورد بررسی قرار نگرفته اند که در این نوشتار تلاش شده این موضوع از جوانب
مختلف مورد کنکاش قرار گیرد.

سؤالات اساسی تحقیق:

۱- آیا راویان حدیث سلسله الذهب از نظر علم رجال موثق هستند یا خیر؟

۲- جایگاه این حدیث، در علم درایه چیست؟

۳- دلایل صدور چنین حدیثی از طرف امام (علیه السلام) در آن برهه زمانی چه بود؟

۱. حسینی، جعفر مرتضی، (۱۳۷۳)، *زندگانی سیاسی هشتمین امام*، ترجمه خلیلیان، چاپ هفتم، بی جا، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

۲. اسحاقی، سیدحسین، (۱۳۸۸ ه.ش)، *پیشوای مهر، سیری در زندگی امام هشتم (علیه السلام)*، چاپ ۳، قم، انتشارات خادم الرضا (علیه السلام).

۳. عطایی خراسانی، علی اصغر، (۱۳۷۸)، *زندگانی امام رضا علیه السلام*، چاپ اول، مشهد، انتشارات شهداء الفصه.

۴. معینی، محمدجواد، (۱۳۸۴ ه.ش)، *امام علی بن موسی الرضا (علیه السلام) منادی توحید و امامت*، چاپ ۱۴، مشهد، بنیاد پژوهشهای اسلامی.

۵. رحمانی، محمد، (زمستان ۱۳۷۵)، *نشریه علوم حدیث*، شماره ۲، ص ۵۷-۷۸.

۶. طبسی، محمدحسین، (۱۳۸۵)، *مجله فرهنگ کوثر*، ش ۶۷، ص ۳۱-۴۲.

فرضیه ها:

- ۱- این حدیث از جهت سند و متن بسیار محکم و کم نظیر است.
- ۲- از نظر علم درایه، این حدیث قدسی است و به لحاظ تواتر، متواتر معنوی است.
- ۳- به لحاظ دلالتی، به تبیین فلسفه سیاسی اسلام و نقش مهم «امامت» پرداخته است.

بیان روش تحقیق:

روش تحقیق حاضر، از نوع تحلیلی - تبیینی می باشد. برای این منظور پس از شناسایی و جمع آوری منابع معتبر، از جمله کتب و نرم افزارهای گوناگون قرآنی و حدیثی، اقدام به بررسی و تتبع منابع نموده و ضمن فیش برداری و خلاصه نویسی از آنها، مطالب تدوین گردیده است.

ساختار تحقیق:

این نوشتار با هدف بررسی «حدیث سلسله الذهب» به لحاظ سند و دلایل صدور آن از طرف امام رضا(علیه السلام)، بعد از مقدمه، در سه فصل (ضمن چهارده بخش) ذیل تنظیم گردیده است:

فصل اول: باعنوان «سیری در زندگینامه سیاسی امام رضا(علیه السلام)» دارای چهار بخش می باشد که عبارتند از: بخش اول: از ولادت تا شهادت امام رضا(علیه السلام)، بخش دوم: زندگانی سیاسی امام رضا(علیه السلام)، بخش سوم: اوضاع علویان در زمان امام رضا(علیه السلام) و بخش چهارم: وضعیت فرهنگی و جریانهای فکری هم عصر با امام رضا(علیه السلام).

فصل دوم: باعنوان «بررسی متن و سند حدیث سلسله الذهب در کتب روایی (شیعه و اهل سنت) و علم رجال» دارای چهار بخش می باشد که عبارتند از: بخش اول: متن حدیث در کتب روایی شیعه، بخش دوم: سلسله الذهب به روایت اهل سنت، بخش سوم: جایگاه و اعتبار «حدیث سلسله الذهب»، بخش چهارم: بررسی رجالی (ارزیابی سندی) حدیث سلسله الذهب.

فصل سوم: باعنوان «بررسی دلایل صدور حدیث سلسله الذهب» (از طرف امام رضا علیه السلام) دارای چهار بخش می باشد که عبارتند از: بخش اول: امام رضا(علیه السلام) در نیشابور و چرایی

طرح «سلسله الذهب»، بخش دوم: پیام حدیث سلسله الذهب، بخش سوم: حصن امن الهی با شرط تمسک به ولایت و بخش چهارم: معنای توحید درقرآن.

کلیدواژه ها:

با توجه به موضوع انتخابی تحقیق، به تعریف کلید واژه های آن اشاره می گردد:

«حدیث»: در لغت به معنای خبر، کلام و جدیداست. (در قاموس اللغه آمده : الحدیث: الخبر و الجدید. در مصباح المنیر آمده: الحدیث مایتحداث و ینقل. در مجمع البحرین حدیث را مرادف کلام دانسته) و جمع آن «احادیث» آمده و در اصطلاح، کلامی است که از قول یا فعل یا تقریر معصوم حکایت کند و بر آن خبر، سند، روایت، و اثر نیز اطلاق شده است.

«سند»: همان زنجیره راویان حدیث است که متن را از معصوم خبر می دهند. در اصطلاح محدثان، سلسله راویان متن حدیث (طریق متن الحدیث) است و از آن جهت بدان سند گفته اند که آنان در صحت و ضعف حدیث بر آن اعتماد می کنند.

«سلسله الذهب»: به معنای سخن زنجیره طلایی است و آن به حدیثی گفته می شود که تمام راویان آن از امام معصوم (علیهم السلام) باشند.

«امام رضا علیه السلام»: ابوالحسن، علی بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب (علیهم السلام) که هشتمین امام و پیشوای شیعیان است .

« توحید »: به معنای علم و اقرار به یکتایی خدای متعال و شریک نداشتن در صفات اوست.

بیان محدودیت های تحقیق :

هرتالیفی در هر زمینه ای که باشد با دشواری هایی روبروست. این تحقیق نیز از این قاعده مستثنی نبوده و از جمله مشکلاتی که در ضمن تحقیق با آن مواجه بودیم می توان به: کمبود منابع معتبر و دسته اول، مشکلات مربوط به مسافرت، جهت دسترسی به منابع و... اشاره نمود.

فصل اول:

سیری در زندگینامه سیاسی امام رضا (علیه السلام)

۱-۱- از ولادت تا شهادت امام رضا (علیه السلام)

۱-۱-۱- نام، لقب و کنیه

نام مبارک آن حضرت، امام «علی» بن موسی (علیه السلام) و کنیه ایشان، «ابوالحسن» است. (چون کنیه موسی بن جعفر (علیه السلام) نیز ابوالحسن است، به امام رضا (علیه السلام) «ابوالحسن ثانی» نیز گفته می‌شود.) محدثان و مورخان، القاب ذیل را درباره امام رضا (علیه السلام) یاد کرده اند: «سِرَاجُ اللَّهِ، نُورُ الْهُدَى، قُرَّةُ عَيْنِ الْمُؤْمِنِينَ، مَكِيدَةُ الْمُلْحِدِينَ، كَافِي الْخَلْقِ، الرَّضِيُّ، الرَّضَا، رَبِّ السَّرِيرِ، رَبِّ التَّدْبِيرِ، الْفَاضِلِ، الصَّابِرِ، الْوَفِيِّ، الصَّدِّيقِ».^۱

از جمله القاب مشهور امام (علیه السلام)، «رضا» به معنای «خوشنودی» می‌باشد. امام جواد (علیه السلام) سبب نامیده شدن آن حضرت به این لقب را در روایت بزنتی اینگونه بیان فرموده اند: «خداوند پدرم را رضا لقب نهاد زیرا خدایش در آسمان و رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) و ائمه اطهار (علیه السلام) در زمین از او خوشنود هستند و همینطور (به خاطر خلق و خوی نیکوی امام) هم دوستان و نزدیکان و هم دشمنان از ایشان راضی و خشنود بودند».^۲

آنان که مدعی هستند لقب «رضا علیه السلام» را مامون تعیین کرده است، آنرا به ولایتعهدی مربوط ساخته اند.^۳ در حالی که در اسناد و مدارک پیش از این واقعه، همین لقب دیده می‌شود. از جمله در نامه ای که از سوی فضل بن سهل برای آن حضرت فرستاده شده، از ایشان دعوت شده تا به توس عزیمت نمایند، لقب «رضا» آمده است: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. لِعَلَى بْنِ مُوسَى الرَّضَا...

۱. ابن شهر آشوب، محمد بن علی، (۱۳۷۵ ه.ق)، مناقب آل ابی طالب، ج ۴، نجف: المطبعة الحیدریه، ص ۳۶۶.

طبری، محمد بن جریر، (۱۳۸۳ ه.ق)، دلائل الامامة، نجف: مکتبة الحیدریه، ص ۱۸۳.

۲. صدوق، محمد بن علی، (۱۳۶۲ ه.ش)، الأمالی، یک جلد، انتشارات کتابخانه اسلامی، ص ۵۸۸.

۳. طبری، محمد بن جریر، (۱۳۷۵ ش)، تاریخ طبری، ترجمه ابوالقاسم پاینده، ج ۷، چاپ ۵، تهران: اساطیر، ص ۱۳۹.

من وليه الفضل بن سهل ...^۱ بر اساس احادیث و منابع روایی، می توان در یافت که لقب «رضا» ربطی به مسئله ولایتعهدی نداشته است. علاوه بر القاب گفته شده، به امام رضا(علیه السلام) «عالم آل محمد» نیز می گویند، که این لقب نشانه ظهور علم و دانش در وجود مبارک ایشان می باشد و مناظرات متعدد امام با دانشمندان بزرگ زمان خود و علمای ادیان مختلف، دلیل کوچکی بر این مسئله می باشد.

۱-۱-۲- پدر و مادر

پدربزرگوار حضرت رضا(علیه السلام)، «ابوالحسن، موسی بن جعفر» هفتمین امام شیعیان است. مادر بزرگوارش، بانوی مکرمه ای است که با نام هایی چون: «تُكْتَم، نَجْمَه، سَمَان، خَيْرَان، سَكَن، نَجِيَه و طَاهِرَه» از وی یاد شده، ولی مشهورترین آنها، «تُكْتَم» است.^۲ زمانی که پیشوای هشتم(علیه السلام) از او متولد شد نام(طاهره) را بر او نهادند. او زنی عفیف و خردمند بوده و از شرافتمندان عجم به شمار می رفته است، که با تربیت توسط حمیده (مادر امام کاظم(علیه السلام)) به کمالات انسانی دست یافته و بهترین زنان عصر خویش در دینداری و حیا بود.^۳

۱-۱-۳- تولد، همسر و فرزندان امام رضا(علیه السلام)

تولد:

تاریخ نگاران و محققان مسلمان، در تعیین زمان ولادت امام(علیه السلام) دیدگاه های گوناگونی داشته اند. مورخان و محدثان مشهور، تولد ایشان را روز پنجشنبه یا جمعه ۱۱ ذی قعدة سال ۱۴۸ هـ.ق در مدینه، چند روز پس از شهادت جدش، امام صادق(علیه السلام)، نگاشته اند.^۴

۱. رافعی قزوینی، عبدالکریم بن محمد، (۱۴۰۸ هـ.ق)، *التدوین فی اخبار قزوین*، ج ۴، بیروت: دارالکتب العلمیه، ص ۱۵.

۲. *دلایل الامامة*، ص ۱۸۳. و طبرسی، فضل بن حسن، *اعلام الوری فی اعلام الهدی*، جلد ۱، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ص ۳۱۳.

۳. اربلی، علی بن عیسی، (۱۳۸۱ق)، *کشف الغمة فی معرفة الائمة*، ج ۳، قم: دارالکتب الاسلامی، ص ۱۴۹.

۴. فتال نیشابوری، محمد بن احمد، (۱۳۶۶)، *روضه الواعظین*، ترجمه مهدوی دامغانی، تهران: نشر نی، ص ۳۸۶.

به گفته مادر ایشان: «هنگامی که به حضرتش حامله شدم به هیچ وجه ثقل حمل را در خود حس نمی‌کردم و وقتی به خواب می‌رفتم، صدای تسبیح و تمجید حق تعالی و ذکر «لااله الاالله» را از شکم خود می‌شنیدم، اما چون بیدار می‌شدم دیگر صدایی بگوش نمی‌رسید. هنگامی که وضع حمل انجام شد، نوزاد دو دستش را به زمین نهاد و سرش را به سوی آسمان بلند کرد و لبانش را تکان می‌داد؛ گویی چیزی می‌گفت».^۱ همانند این واقعه، زمان تولد ائمه و برخی از انبیاء الهی نیز نقل شده است؛ مثلاً حضرت عیسی به اراده خداوند بعد از تولد، در گهواره با مردم سخن گفتند که شرح این ماجرا در قرآن کریم آمده است.^۲

همسر:

همسر امام رضا(علیه السلام) بانوی پاکدامنی بنام «سبیکه» بود(مادر امام جواد علیه السلام)، علاوه برسبیکه، «ام ولد» و نیز مورخان از «امّ حبیبه»، دختر مامون نیز یاد کرده اند.^۳ که مأمون در جریان ولایتعهدی، با انگیزه خاص سیاسی، او را به ازدواج امام درآورد.

فرزندان:

تاریخ نویسان در دو مورد اتفاق نظر دارند: نخست اینکه امام از ام حبیبه فرزندی نداشته و دیگر اینکه از بانویی بنام سبیکه، فرزند پسری داشته که جوادالائمه(علیه السلام) بوده است. بسیاری هم چون ابن شهر آشوب^۴، محمدبن جریر طبری شیعی^۵، شیخ مفید^۶، معتقدند که حضرت، غیر از امام

۱. قمی، شیخ عباس، (۱۳۷۹ش)، *منتهی الامال*، ج ۲، چاپ اول، قم: مومنین، ص ۲۸۲.

۲. مریم/ ۳۰.

۳. ابن الجوزی، یوسف بن قزاوغلی، (۱۴۰۱ه.ق)، *تذکرة الخواص*، بیروت: موسسه اهل البیت، ص ۳۱۶. و *اعلام الوری فی اعلام الهدی*، ص ۳۲۸.

۴. *مناقب آل ابی طالب*، ج ۴، ص ۳۶۷.

۵. *دلایل الامامة*، ص ۱۸۴.

۶. مفید، محمدبن محمد بن نعمان، (بی تا)، *الارشاد فی معرفة حجج الله علی العباد*، ترجمه رسول محلاتی، ج ۲، تهران: انتشارات علمیه الاسلامیه، ص ۲۶۳.

جواد(علیه السلام)، فرزندی نداشته است. با وجود این، برخی بر این باورند که آن حضرت بیش از یک فرزند داشته است. اما مشهور در میان علمای امامیه، این است که حضرت جواد(علیه السلام) تنها فرزند امام رضا(علیه السلام) بوه است.^۱

۱-۱-۴- امامت حضرت رضا(علیه السلام)

به عقیده شیعیان، «امام» باید از جانب خدا تعیین و به مردم ابلاغ شود که وظیفه او رهبری جامعه اسلامی، بیان معارف و احکام دینی و ارشاد حیات معنوی انسانها می باشد.

حضرت رضا(علیه السلام) بعد از شهادت پدرش(در رجب سال ۱۸۳) در سن ۳۵ سالگی به امامت رسید، که امامت ایشان، به مدت بیست سال و تا سال ۲۰۳ هـ.ق طول کشید. آن حضرت دوران کودکی و جوانی را در مدینه، تحت تعلیم و تربیت پدر بزرگوار خود بود و مستقیماً علوم و معارف و اخلاق تربیتی را که امام کاظم(علیه السلام) از پدرانش به ارث برده بود، به او آموخت. در مدت ۳۵ سال، استعداد خدادادی حضرت برای پذیرش مقام «امامت» به ظهور رسید و پدر بزرگوارشان از بین فرزندان خود ایشان را به فرمان الهی برای جانشینی خود معرفی نمودند. امامت حضرت رضا(علیه السلام) مکرر توسط رسول اکرم(صلی الله علیه واله وسلم)، برخی ائمه(علیهم السلام) و موسی بن جعفر اعلام شده بود. بویژه پدر بزرگوارشان بارها در حضور مردم، ایشان را به عنوان امام بعد از خویش معرفی کرده بودند، از جمله: داوود بن کثیر رقی می گوید: «به موسی بن جعفر(علیه السلام) گفتم: من اکنون پیر شده ام و آن نیروی گذشته را ندارم، چه بسا نتوانم مثل گذشته به دیدار شما نائل آیم، از امام بعد از خود مرا آگاه کنید. امام در پاسخ فرمود: امام پس از من فرزندانم علی است.»^۲

در یک روایت مشهور، جابر انصاری از قول نبی اکرم نقل می کند امام رضا (علیه السلام) به

۱. شبرای، عبدالله بن محمد، (۱۳۶۳ش)، الاتحاف بحب الاشراف، قم: منشورات الرضی، ص ۱۶۸.
۲. صدوق، محمدبن علی، (۱۳۷۳)، عیون اخبارالرضا(علیه السلام)، ج ۱، به تصحیح علی اکبر غفاری، تهران: نشر صدوق، ص ۲۳.

عنوان هشتمین امام و وصی پیامبر معرفی شده‌اند.^۱ امام صادق (علیه السلام) نیز مکرر به امام کاظم می‌فرمودند که «عالم آل محمد از فرزندان تو است و او وصی بعد از تو می‌باشد».^۲

امام رضا (علیه السلام) بعد از شهادت پدر، و تا قبل از هجرت به خراسان، در مدینه به هدایت مردم و بیان معارف دینی و سیره نبوی می‌پرداختند. مردم مدینه نیز به ایشان عنایت ویژه داشته و چون پدری مهربان به امام می‌نگریستند. با اینکه امام بیشتر عمرش را در مدینه سپری نموده بود، اما در همه جای مملکت اسلامی، پیروان زیادی داشت که گوش به فرمان او بودند، حضرت، شاگردان پدر را به دور خود جمع نموده و به تدریس و تکمیل حوزه علمیه جدشان امام صادق (علیه السلام) پرداختند و در این زمینه گام‌های مؤثر و بزرگی برداشتند. جایگاه و مقام امام رضا (علیه السلام) در مدینه، علما و شخصیت‌های سیاسی و اجتماعی حجاز را مجذوب خود نموده بود، به نحوی که همه مردم آن حضرت را در امور مادی و معنوی، مرجع خود می‌دانستند، نور وجود ایشان، مثل خورشید بر قلب‌ها می‌تابید، و ظلمت‌ها را از روشن می‌ساخت.^۳ مدت ۱۷ سال از امامت حضرت رضا (علیه السلام) در مدینه و سه سال آخر آن در خراسان گذشت.

۱-۱-۵- شهادت امام رضا (علیه السلام)

در مورد به شهادت رسیدن امام (علیه السلام) آمده است که؛ مأمون به یکی از خدمتکاران خود دستور داد تا ناخن‌های دستش را بلند نگه دارد و دست خود را به زهر مخصوص آلوده کرده و در بین ناخن‌هایش زهر قرار دهد و اناری را با دستان زهرآلودش دانه کند، او دستور مأمون را اجابت کرد. مأمون نیز انار زهرآلوده را خدمت حضرت گذارد و اصرار کرد که امام از آن انار تناول کنند. اما حضرت از خوردن امتناع فرمودند و مأمون اصرار کرد تا جایی که حضرت را تهدید به مرگ نمود و حضرت به جبر، قدری از آن انار مسموم تناول فرمودند. بعد از گذشت چند ساعت زهر اثر کرد

۱. همان، ص ۴۲.

۲. همان، ص ۲۱.

۳. زندگانی سیاسی هشتمین امام، ص ۳۶.